



КУЛЬТУРА ФАХОВОЇ МОВИ

Лариса Козловська, Світлана Терещенко

ЧИ ПОТРІБНЕ ІСТИНІ КРАСНОМОВСТВО (ПРО МОВНИЙ ЕТИКЕТ У НАУКОВОМУ СПІЛКУВАННІ)

Слова — це безперервне зусилля
Ж. Ренар

Мовний етикет — невіддільний складник різних ситуацій спілкування, зокрема й тих, що виникають у науковому середовищі, адже комунікативний прагматизм наукового спілкування потребує певних стійких навичок, свідоме чи несвідоме ігнорування якими не додасть авторитету серед колег. Відомий французький мовознавець Ш. Баллі стверджував, що мовні явища вбирають запах, притаманний тому середовищу й тим обставинам, де їх зазвичай використовують. Завдяки цьому етикетні формули також стають своєрідними маркерами, які формують уявлення про людину, визначають її соціальний та професійний статус.

Загально визнано, що мовний етикет — це система словесних форм увічливості, узвичаєних у суспільстві, стійкі мовні формули (штампи, фразеологічні одиниці), що мають змістову й етикетну цінність. У широкому розумінні це й система мовних знаків з усталеними правилами їх сполучуваності, побудова усних висловлювань та писемних текстів. Це також діалогічне спілкування, у якому поведінка людини зумовлена

її соціальним та професійним статусом. Науковий мовний етикет допомагає встановлювати й підтримувати міжособистісні контакти, опосередковано передає інформацію про соціальний статус мовця, характер (офіційний чи неофіційний) спілкування, наявність чи відсутність вікової різниці, зрештою, свідчить про виховання учасника комунікації. Іншими словами, у науковій сфері він є одним із способів самопредставлення дослідника, важливим складником створення сприятливого клімату наукового спілкування.

У структурі наукового мовного етикету виокремлюють *загальноприйняті* формули звертання, привітання, подяки, прощання, побажання: *Добрий день!*; *До побачення!*; *Вітаємо Вас!*; *До наступної зустрічі!*; *Моє шанування!*; *Вітаю!*; *Дякуємо за увагу!* і т. ін.

Уживання *спеціальних* формул мовного етикету зумовлене ситуацією та жанровою формою спілкування. Порівняно із загальнонародною мовою в науковому дискурсі вживання етикетних формул залежить від жанру наукової комунікації, структури усного чи писемного наукового тексту, загальної та мовної культури особистості. На вибір етикетної формули також впливає вік, характер взаємин науковців, місце й навіть час їх спілкування. Типові ситуації вимагають застосування типових формул мовного етикету. Так, захищаючи наукову роботу, проводячи наукову конференцію, круглий стіл, читаючи лекцію, науковці незмінно використовують відповідні етикетні формули. Усталеними мовними висловами нейтральної тональності *Доброго ранку!*; *Добрий день!* традиційно вітають студентів чи колег. Високий регістр (на конференції, симпозіумі) передбачає привітання: *радий(і) вас вітати в нашому університеті (місті, країні)*; *дозвольте Вас привітати; від імені ... дозвольте привітати учасників конференції!*

У науковій комунікації сформувалася доволі складна система етикетних вимог, яка визначає вибір тих чи тих етикетних виразів, що регулюють мовну поведінку її учасників. Наукове спілкування неможливе без діалогу, а отже, і без звертань. Їхня тональність залежить від рівня офіційності події. Обговорюючи в особистій бесіді наукову проблему, добре знайомі колеги можуть звертатися один до одного на ім'я, ім'я та по батькові або

Друзе! Колего! Між малознайомими людьми доречні звертання на ім'я та по батькові, які можуть поєднуватися зі словами, що називають посаду, учене звання: *Іване Сергійовичу, шановний колего*. Узвичаєними в науковій сфері стали й формули *пане доповідачу, пане професоре*, а в усній мові сьогодні спостерігаємо активне вживання висловів *пані професорко, пані голово*. Щоб уникнути невиправданої фамільярності у звертаннях до колег, старших за віком чи статусом, не використовують вислови на зразок *пане Георгію, пані Катерино*, а доречними в такому випадку будуть звертання *Георгію Михайловичу, пане співголово*. Так само актуальні не тільки в розмовній неофіційній мові, а й у науковому спілкуванні слова *добродій, добродійка*. Якщо етикетні форми *шановний добродію; шановна добродійко* використовують, приміром, звертаючись до малознайомих учасників наукового зібрання, то етикетний вираз *шановні добродії* сприймають як узвичаєну форму, синонімічну до поширених звертань *шановне зібрання; шановна аудиторіє*. Звертання, що містять прізвища (*пане Прокопчук*), надають спілкуванню відчуженої, сухої тональності, а звертання *Сергійовичу, Максимівно* мають розмовний характер.

Масові наукові заходи (конференція, публічний захист роботи) вимагають звертання як до широкого загалу (*шановні колеги; шановні присутні*), так і до його конкретного сегменту (*шановна комісіє; вельмишановні члени комісії; вельмишановна радо; глибоко/високоповажний голово (комісії, ученої ради); глибоко/високоповажні члени спеціалізованої вченої ради*). Зауважимо, що емоційні за своїм змістом прикметники *шановний, вельмишановний, високоповажний* та ін., поєднуючись зі словами-регулятивами, надають офіційності, урочистості конкретному науковому заходу: *Вельмишановні гості нашого форуму! Високоповажний пане голово!*

У сучасній науковій комунікації, на жаль, трапляється вживання звертань у називному відмінку, що суперечить нормі літературної мови: *колега (треба колего), пан професор (треба пане професоре або пане професор), Микола Степанович (треба Миколо Степановичу), Наталія Станіславівна (треба Наталіє Станіславівно)*. Мовна практика демонструє варіантне вживання форми кличного відмінка від іменника *Олег* та

Ігор: Олеже, Олегу та Ігорю, Ігоре. Проте чинний «Український правопис» (К., 2004) подає тільки форми *Ігоре* (С. 109) та *Олегу* (С. 108). Очевидно, що в офіційному та науковому спілкуванні потрібно дотримуватися правописних вимог.

Як граматично незалежний компонент у реченні звертання можна вживати в будь-якій позиції. Проте найчастіше в науковому стилі з нього починають інформаційний лист, запрошення, усний виступ. Звертання, вжите в середині речення, на наш погляд, додатково наголошує на повазі до адресата: *Вітаємо Вас, високоповажний Сергію Васильовичу, на відкритті нашої конференції!*

У науковій сфері звертання часто поширюють інші висловистереотипи, спрямовані на активізацію уваги учасників обговорення наукових питань: *Шановні колеги! Дозвольте звернути Вашу увагу/хочу звернути Вашу увагу на...; Вельмишановна комісіє! Вашій увазі пропонуємо... Пропонуємо на Ваш розгляд...; Шановна аудиторіє! Шановні студенти! Зверніть увагу на... Зауважте... Дозвольте повідомити Вам про...*

Обов'язковим елементом публічного наукового спілкування є висловлення подяки за слушне запитання, конструктивну критику після обговорення та захисту наукової роботи, закінчення лекції і т. ін. Її формальне вираження може бути різним, проте значеннєвим центром будуть слова *подяка/дяка, подякувати, удячний, удячність: автор висловлює подяку (кому) за допомогу...; автори висловлюють удячність (кому і за що); дякую за цікаві питання; дякуємо за слушні зауваження та побажання.* У науковому середовищі прийнято висловлювати подяку від третьої особи однини чи множини (адже над науковою роботою працюють студент/аспірант і його науковий керівник, авторами статей можуть бути кілька осіб) і зрідка — від першої особи однини. У нейтральній тональності вираження вдячності матиме таку форму: *автори висловлюють подяку (кому) за критичні зауваження та слушні поради; автор вдячний (кому) за цікаву пропозицію; висловлюю подяку А. П. Петренкові (за що).* Високої, вишуканої тональності спілкуванню надають подяки на зразок: *уважаємо за присмний обов'язок подякувати (кому й за що); автор щиро (глибоко) вдячний докторові економічних наук, професорові А. П. Петренку (за що), оскільки*

створюють додатковий емоційний контекст. Іноді такі подяки мають нестандартний, компліментарний характер: *мені важливо було дізнатися вашу думку з приводу (чого); матеріали, які люб'язно надав професор А. П. Петренко, сприяли/допомогли (чому); навіть заочне спілкування з шановним колегою (ким) сприяло не тільки (чому), а й стало поштовхом (до чого)*. Іноді адресатами подяк є науковці без зазначення прізвищ або наукові установи: *автори висловлюють подяку співробітникам відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України (за що); автор висловлює вдячність (за що) ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*.

У писемних наукових текстах подяку можуть подавати в передмові, окремою рубрикою або наприкінці висновків. У цьому разі адресатами подяки можуть бути установи, фонди і т. ін., за підтримки яких виконане дослідження (*Ця монографія видана за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»; Ця робота була підтримана НАН України і фондом «Східна Європа», Фондом міжнародного розвитку, за що автори висловлюють свою вдячність*), або конкретні особи, колектив: *Автори підручника вдячні за допомогу в укладанні багатомовного словника-додатка (кому)*. Наведені приклади засвідчують, що формули подяки поступово втрачають ознаку факультативності й стають обов'язковим структурним елементом писемного наукового тексту.

Уміння ввічливо висловити прохання — це не тільки ознака гарного виховання, а й показник зацікавленості науковця в подальшій співпраці. Оскільки наукова робота передбачає колегіальність, спільне прийняття рішень, обговорення проблем, то недоречним, навіть зі словами *будь ласка, дуже прошу*, є вираження імперативності дієсловами наказового способу: *організуйте, будь ласка, обговорення до...* Більш поширені вислови: *Чи не могли б Ви доопрацювати розділ...; Маю до Вас прохання виконати роботу до...* Висловлюючи відповідь-згоду, використовують вислови *будь ласка, звичайно, намагатимуся/намагатимемося це зробити*, а у відповіді-незгоді — *пробачте (вибачте, даруйте), не маю можливості/не можу цього зробити...; мені прикро, але це не в моїй компетенції!*

Традиційно етикетними формулами прощання завершують будь-який захід. Проте в науковій сфері вміння правильно попроситися — це запорука не просто перспективної, а й плідної співпраці в майбутньому: *до побачення; сподіваємося на подальшу співпрацю; до нових зустрічей; на все добре; маємо надію на подальшу співпрацю; Ми ще побачимося!*

Увічлива, пошанна тональність повинна бути невіддільною ознакою наукового спілкування, і її не обмежують вживанням тільки традиційних формул етикету. Висловлюючи незгоду щодо поглядів співрозмовника чи побажання удосконалити окремі частини дослідження, схвалюючи позицію автора чи заперечуючи її, мовець може використати фрази, які в певній ситуації набувають етикетного характеру: *автор слушно зауважує..; як справедливо вважає дослідник..; без сумніву/безперечно, автор має рацію..; краще було б..; ми дотримуємося іншого погляду..; дозволимо собі висловити сумнів..; погоджуємося з твердженням дослідника..; слушною є думка..; справедливо стверджувати..; заслугою автора є..; вагомим науковим здобутком (кого) є...* Так, пишучи й озвучуючи текст відгуку, рецензії, використовують вислови, що містять **оцінку** наукових досягнень автора: *нове оригінальне дослідження з .., наукова (дипломна, дисертаційна) робота є першою спробою ґрунтовно дослідити.., є вдалою спробою аналізу.., давно очікувана праця з../у галузі/у сфері .., автор ґрунтовно проаналізував і систематизував матеріал.., вдале використання методів дослідження забезпечило..; зауваження/побажання: проте, на наш погляд, робота виграла б, якби автор.., очевидно, що дослідникові потрібно було глибше проаналізувати.., хотілося б дізнатися про власну думку автора дослідження з приводу (почути про)..; підсумок (якщо роботу схвалюють): незважаючи на висловлені зауваження.., загалом робота заслуговує на позитивну (високу) оцінку.., проте висловлені зауваження не знижують наукової вартості дослідження.., у дослідженні зроблено ґрунтовні теоретичні висновки.., очевидне практичне значення роботи.., робота (дипломна, магістерська) заслуговує високої оцінки.., автор роботи (дисертаційної) заслуговує присудження наукового ступеня кандидата/доктора економічних наук за спеціальністю...*

У науковому спілкуванні (особливо це стосується дискусії, полеміки, дебатів) науковий етикет передбачає вислухати співрозмовника до кінця, проте актуальність обговорюваного питання може викликати загострення емоцій учасників наукових зібрань. Іноді вони активно демонструють свою солідарність/незгоду, оцінюють висловлюване під час виступу колег, перебиваючи співрозмовника вигуками, репліками-зауваженнями чи репліками-підтримками. В окремих випадках це свідчить про втрату зацікавленості предметом обговорення. Етика наукової дискусії вимагає вислухати однодумця/опонента повністю, а своє ставлення (підтримку чи спростування) почати етикетними формулами *висловлена (щодо) думка є слушною..; ваша позиція є обґрунтованою..; поділяючи ваші погляди, дозволю собі/хочу додати... або дозвольте висловити свою незгоду з ідеєю..; я не зовсім погоджуюся з тим..; навряд чи можна погодитися з думкою, що..; без сумніву, ви маєте рацію, але...*

У науковому спілкуванні використовують емоційно нейтральні формули вибачення за турботу (*даруйте; прийміть мої вибачення; я не можу не вибачитися перед вами; пробачте, це сталося ненавмисне; мені прикро, що так трапилося*), за неприємні слова (*вибачте/пробачте на слові; даруйте на слові*). Запрошення та нагадування тут мають свої усталені форми. Так, запрошуючи колег до участі в науковому заході, уживають етикетні вислови: *ласкаво просимо на зустріч; запрошуємо вас взяти участь в обговоренні; дозвольте запросити вас до конференц-залу; будемо раді бачити вас і наступного разу; чекаємо на ваш виступ і на наступній конференції* і т. ін. У відповідь на запрошення використовують формульні вислови — *вдячний/а за запрошення; обов'язково братиму участь у..; зворушений вашою увагою, намагатимуся бути на засіданні..; мені дуже шкода, але я не зможу взяти участь в обговоренні..; на превеликий жаль, ми не зможемо бути на конференції* тощо.

Нагадуючи колегам про ту чи ту справу, певний захід, уживають вислови на зразок: *дозвольте/змушений вам нагадати, що..; користуючись нагодою, хочу нагадати вам про..; маю надію, що ви пам'ятаєте про...* Навіть якщо співрозмовники зловживають терпінням, а нагадувати доводиться неодноразово, не треба забувати про коректність.

Залежно від ситуації в науковому спілкуванні використовують і непрямі способи вираження комунікативних намірів її учасників. До таких способів зараховують натяки, комунікативно вагоме мовчання, ухиляння від прямої відповіді, зміну теми розмови, евфемізацію та невербальні засоби спілкування. Вони розширюють межі мовного етикету, тому їх дослідження є перспективним напрямом сучасної комунікативної лінгвістики.

Отже, мовні етикетні висловлювання сприяють ефективності наукової комунікації, налагодженню наукових та ділових контактів, дають змогу тактовно оцінити наукову роботу, висловити зауваження щодо можливих недоліків, рекомендації щодо уникнення їх у подальшій роботі. Мовний етикет тісно пов'язаний з культурою мови: чим вищий її рівень, тим активніше учасник комунікації послуговується етикетними формулами, перетворюючи наукове спілкування на творчий діалог.